

APPENDIX 7

(FAKALAH I 7)

KOMISONI FAKA-TU'I KI HE KELEKELE
ROYAL LAND COMMISSION

**FAKAHOKO KI VAVA'U 'A E NGAahi FAKATAHA 'A E KOMISONI FAKA-TU'I KI HE KELEKELE
(THE ROYAL LAND COMMISSION MEETS WITH THE PUBLIC IN VAVA'U)**

'E hoko atu ki Vava'u 'a e ngaahi fakataha 'a e Komisoni Faka-Tu'i ki he Kelekele mei he 'aho 24 'o Sanuali ki he 'aho 3 'o Fepueli 2011. 'E me'a 'i he ngaahi fakataha ni 'a e 'Eiki Sea 'o e Komisoni, 'Eiki Paloni Fielakepa fakataha mo e ongo Komisona ko Lord Tevita Poasi Tupou mo Kahungunu Barron-Afeaki.

(The Royal Land Commission's public consultation meetings will be held in Vava'u from 24 January to 3 February 2011. The Honourable Chairman of the Commission, Baron Fielakepa and Commissioners Lord Tevita Poasi Tupou and Kahungunu Barron-Afeaki will attend these meetings.)

Ko e taumu'a 'a hono fakahoko 'o e ngaahi fakataha ni ke fakahoko ai ha feme'a'aki 'a e Hou'eiki Komisona pea mo e kakai 'o Vava'u 'o fekau'aki mo ha ngaahi kaveinga fakakelekele 'oku nau tokanga ki ai. Ko ha faingamalie eni ke 'omai ai ha ngaahi fakakaukau fekau'aki mo ha kaveinga fakakelekele 'oku fiema'u ke vakai'i pea ke tokoni ki hano fakalelei'i 'o e lao kelekele mo e ngaahi founga ngaue fakakelekele 'o Tonga. Ko e konga 'o e ngaahi fokotu'u kuo 'omai ki he Komisoni 'oku ha atu 'i he peesi 2 'o e tohi ni.

(The purpose of these public meetings is to provide a forum for open dialogue between the Honourable Commissioners and the people of Vava'u on any land issue of concern. They can put forward their views or proposals for review of any land law or practice in Tonga. Some of the proposals received so far are shown on the second page of this document.)

Ko e ngaahi fakataha eni 'a e Komisoni 'e fakahoko 'i Vava'u:

(The Commission will hold the following meetings in Vava'u:

'AHO (Date)	KOLO (Village)	FEITU'U (Venue)	TAIMI (Time)
Monite 24 Sanuali	Neiafu	Holo SUTT	7:00pm
Tusite 25 Sanuali	Makave	Holo Fakakolo	8:00pm
Pulelulu 26 Sanuali	Leimatu'a	Holo Lupeluahea	7:00pm
Tu'apulelulu 27 Sanuali	Houma	Holo Fakakolo	7:00pm
Falaite 28 Sanuali	Hunga	Holo Fakakolo	11:00am
Monite 31 Sanuali	Falevai	Holo Fakakolo	11:00am
Tusite 1 Fepueli	Tu'anekeviale	Holo SUTT	7:00pm
Pulelulu 2 Fepueli	Pangaimotu	Holo SUTT	7:00pm
Tu'apulelulu 3 Fepueli	Tefisi	Holo SUTT	7:00pm

Issued by the office of the Royal Land Commission, Kingdom of Tonga
Contact us for further information
Phone: +676 21924

NGAAHI FOKOTU'U KUO 'OMAI MEI HE KAKAI 'I HE NGAAHI FAKATAHA 'A E KOMISONI FAKA-TU'I KI HE KELEKELE

1. KO E HOKOHOKO 'EA KI HE KELEKELE

Kuo fokotu'u mai ke 'oua 'e fakangatangata pe 'a e hokohoko 'ea ki he kelekele lesisita ki he fanau tangata ko e fanau mali 'a e tokotaha ma'u 'api kae fakakau atu ki ai 'a e fanau ohi pea mo e fanau 'eve'eva 'a e tokotaha ma'u 'api. Kuo fokotu'u mai ke fakangofua 'a e fanau fefine 'a e tokotaha ma'u 'api kenau lesisita 'a e ngaahi 'api 'o 'enau tangata'eiki 'okapau 'oku 'ikai ha 'ea tangata kae 'oua 'e fakangatangata pe 'enau totonu ki he fakatamaimate 'i he 'api 'o 'enau tangata'eiki 'okapau 'oku te'eki kenau mali.

2. TOTONU 'A E KAKAI FEFINE KI HE KELEKELE

Kuo fokotu'u mai ke 'oange mu'a ke tatau pe 'a e totonu 'a e kakai fefine pea mo e totonu 'a e kakai tangata 'i he Lao Kelekele pea ke lava ha fefine ke tala'api pea ne lesisita ha kelekele 'i hono hingoa. Neongo ia, 'oku 'i ai ha kakai 'o kau ai pe 'a e kakai fefine 'oku nau poupou ke kei hoko atu pe 'a e tu'unga lolotonga 'o e totonu 'a e fefine ki he kelekele 'a ia 'oku fakangatangata pe ki he lisi mo e fakatamaimate 'i he kelekele.

3. KELEKELE 'A'ATA 'E NГОFUA KE FAKATAU (FREEHOLD LAND)

'Oku vakai'i 'a e fakakaukau ko eni ke kamata mei he ngaahi kelekele fo'ou 'a ia ko e ngaahi tanu ki tahi mei he matafonua (reclaimed land). He'ikai ke kau 'i heni 'a e kelekele ko ia 'i lotofonua 'i he ngaahi tofi'a mo e kelekele Pule'anga.

4. NGAAHI TOTONU 'O E KAU MA'U KELEKELE 'OKU MOKISI HONAU NGAAHI 'API

'Oku 'i ai 'a e hoha'a ki he lahi 'o e ngaahi kelekele mokisi kuo to'o 'e he ngaahi pangike pea kuo fokotu'u mai ke vakai'i 'a e mafai 'o e ngaahi pangike pea ke fa'u ha fakatonutonu ki he Lao ke holoki 'a e loloa 'o e vaha'a taimi 'e malava ke mokisi ai ha kelekele.

5. KELEKELE LISI

Kuo fokotu'u mai ke fokotu'u ha sino tau'atina ke ne fale'i 'a kinautolu 'oku nau fie lisi atu hano kelekele ke fakapapau'i 'oku ma'u 'e he tokotaha ma'u 'api ha fale'i fakapotopoto fekau'aki mo e totongi lisi 'oku totonu ke ne 'eke pea mo e loloa 'o e taimi 'oku malava ke lisi atu ai hono kelekele. Kuo fokotu'u mai ke fakangatangata 'a e mafai 'o ha taha kuo lisi atu ki ai ha kelekele ke ne toe "sublease" atu 'a e kelekele ko ia 'o 'ikai 'ilo pe loto ki ai 'a e tokotaha 'o'ona 'a e kelekele.

6. NGAAHI KELEKELE 'A E KAKAI TONGA NOFO MULI MO NOFO TONGA 'OKU 'IKAI NGAUE'I (ABSENTEE LANDHOLDERS)

'Oku 'i ai 'a e tokanga ki he kelekele 'o e kakai Tonga nofo muli mo nofo Tonga pe 'a ia 'oku 'ikai ke ngaue'i kae vaoa mo tukunoa'i (li'aki) pe. 'Oku fiema'u ke ngaue'i 'a e kelekele ke tokoni ki hono langa hake 'a e tu'unga faka'ekonomika 'o e Fonua. 'Oku 'ikai ha fakakaukau ke to'o 'a e ngaahi kelekele li'aki ko eni ka ko e fakakaukau ha founga 'e malava ke tuku mai ai ke ngaue'i 'e kinautolu 'a ia 'oku nau fiema'u ha kelekele ke faka'aonga'i ki he ngoue mo e ngaue fakakomesiale pe koe famili pe. 'Oku 'i ai 'a e fakakaukau ke fokotu'u ha founga ngaue (scheme) 'a ia 'e malava kenau tokanga'i 'a e ngaahi kelekele ko eni 'o fakatatau ki he felotoi mo e tokotaha 'oku lesisita ai 'a e kelekele.

7. TOTONU 'A E KAKAI TONGA LILIU KAKAI 'I MULI MO 'ENAU FANAU KENAU MA'U KELEKELE 'I TONGA

'Oku tokanga lahi 'a e kakai Tonga nofo muli ke 'oua 'e to'o 'enau totonu ki he kelekele pea mo e totonu 'a 'enau fanau koe'uhi ko 'enau liliu kakai 'i muli pe ko e fuoloa 'enau nofo muli.

8. TALASITI FAKAFAMILI

Kuo fokotu'u mai ke fa'u ha lao ke lava 'o ngaue'aki ha talasiti fakafamili ke pule'i 'aki 'a e kelekele fakafamili. 'E malava 'e ha famili kenau lototaha ke to'o 'a e hokohoko 'ea 'i he Lao Kelekele kae tuhu'i pau 'a e founa 'e ngaue'aki ki ai honau famili kelekele fakafamili 'o fakatatau mo e fiema'u 'a e talasiti fakafamili.

9. NGAahi MATATAHI

'Oku 'i ai 'a e tokanga ki he ngaahi matatahi mo e anga hono vahevahe. Kuo fokotu'u mai ke fakahoko ia 'i he funga 'o e feongoongi mo e ma'u tofi'a 'i he tofi'a 'oku 'i ai 'a e matatahi pea mo kinautolu 'oku nau ma'u kelekele 'i he ve'e matatahi 'a ia kuo fuoloa ta'u 'enau nofo'i mai 'a e kelekele 'i he ngaahi feitu'u ko eni. 'Oku mahu'inga foki ke fakapapai'i ko e kakai tenau nofo fo'ou mai ki he matatahi tenau fua kavenga he kolo pea nau faka'apa'apa'i 'a e totonu 'a e kakai 'o e kolo ke ngaue'aki 'a e ngaahi matatahi 'o hange ko honau tukufakaholo.